

REVENIND LA EXPRESIA IMAGINARĂ A FĂGĂDUI MAREA CU SAREA. UNIVERSALITATE ȘI SPECIFICITATE CULTURALĂ¹

PETRONELA SAVIN*

Acum aproape patru decenii, în lucrarea sa *Lexic românesc. Cuvinte, metafore, expresii*, reputatul lingvist Stelian Dumistrăcel afirma că „legătura metaforelor cu expresiile idiomatice se impune de la sine prin faptul că ele au aceeași funcție stilistică, expresivitatea, iar, din punct de vedere logic, prin faptul că atât unele, cât și celelalte reprezintă un anumit sens (figurat)” (Dumistrăcel 1980: 124). Asemănarea perfectă între „metaforele-cuvinte” și „metaforele-expresii idiomatice”, ca geneză, evoluție și funcționare era demonstrată de profesorul ieșean pe baza următoarelor coordonate: a) trecerea de la sensul de bază, propriu, la cel figurat, „prin analogia care extinde sau generalizează o anumită notă”, un aspect al elementului referențial al formelor de exprimare a afectului și imaginației; b) trecerea lor din zona expresivității propriu-zise în cea a comunicării (ca enunțuri aparținând discursului repetat); c) intervenția accidentală asupra formei prin fenomenul de „etimologie populară”; d) în plan onomasiologic, existența, pentru a desemna aceeași noțiune, atât a mai multor termeni-metafore, cât și a mai multor expresii; e) în planul originii cuvintelor și al sintagmelor ca unități lexicale, paralelismul în ceea ce privește explicația prin „etimologie multiplă”, cu privire la expresiile împrumutate (Dumistrăcel 1980: 125–126). De asemenea, în analiza relației dintre expresiile idiomatice și metafore, cercetătorul ieșean propunea o tipologie a idiotismelor ținând seama de împrejurările apariției unei funcții expresive, diferențiind două categorii: *expresii imaginare*, cu funcție stilistică nemijlocită, ce au luat naștere ca figuri de stil propriu-zise, și expresii *cópii ale realității*, care au avut inițial statutul de formule „tehnice” și a căror funcție stilistică, în exprimarea figurată, este una derivată (Dumistrăcel 1980: 136–137).

Subsumându-ne delimitărilor pe care le propune Stelian Dumistrăcel cu privire la relația dintre expresii și metafore, ne propunem să analizăm în cele ce

¹ This work was supported by a grant of the Romanian National Authority for Scientific Research and Innovation, CNCS/CCCDI – UEFISCDI, project number PN-III-P2-2.1-BG-2016-0390, within PNCDI III.

* Universitatea „Vasile Alecsandri” din Bacău, Calea Mărășești, nr. 157, România.

urmează mecanismele de expresivitate în limba română ale expresiei imagine *a făgădui marea cu sarea* „a promite ceva imposibil de atins”.

Temeiurile metaforice ale expresiei *a făgădui marea cu sarea* au reprezentat un subiect îndelung discutat în lingvistica românească. Sextil Pușcariu este cel care, prin articolul său din 1922, *Expresia „a făgădui marea cu sarea”*, a dat startul punctelor de vedere și polemicilor cu privire la originea acestei structuri în limba română. Redăm pe scurt conținutul acestui articol, folosind traducerea sa în limba franceză publicată în 1937, în *Etudes de linguistiques roumaine*. Sextil Pușcariu pleca de la premisa că, în toate limbile, există expresii metaforice pentru a marca o promisiune exagerată, imposibil de realizat. Câteva exemplificări. Salustius spunea despre Catilina că, ajuns la sărăcie, *maria montesque polliceri coepit* („începu a promite mărele și munții”). Aceeași expresie există în italiană (*promettere mare e monti*) sau în portugheză (*prometter mares et montes*). În latină exista o expresie mai cunoscută, *montes auri polliceri* („a promite munți de aur”), care se întâlnește, de asemenea, și în diferite limbi moderne: fr. *promettre des montagnes d'or*, sp. *prometer montes de oro*, germ. *goldne Berge versprechen*, rus. *suliit zolotyja gory*. Găsim aceeași imagine la baza unor expresii, precum germ. *das Blaue vom Himmel versprechen* („a promite albastrul cerului”) sau magh. *egyet földet ígér* („el promite cerul și pământul”). Sextil Pușcariu precizează și faptul că, deseori, aceste locuțiuni sunt fixate în memorie prin rimă, de pildă it. *promettere Roma e toma* sau pg. *prometter mundos e fundos*, sau prin aliterație, ca în fr. *promettre monts et merveilles*.

Pușcariu constata că în limba română este uzuală însă expresia *a făgădui marea cu sarea* sau *marea și sarea*, completată uneori și de *și Oltul cu totul* sau *făgăduiește marea cu sarea și-i dă ce nu curge pe apă*. Despre această expresie, Sextil Pușcariu afirma că este cunoscută de toți românii din nordul Dunării, dar nu există la românii din Peninsula Balcanică și nici la alte popoare. Prin urmare, este vorba despre o expresie specifică poporului român, remarcabilă din mai multe puncte de vedere. Același lingvist preciza faptul că, în limbile comparate, obiectul promisiunii poate fi un lucru imens care nu se poate oferi (*marea, munții, cerul, pământul*) sau un lucru prețios care nu poate fi avut sau oferit (*aurul munților*). Lingvistul clujean afirma că, în limba română, primul element, *marea*, este în acord cu semnificația generală a expresiilor din alte limbi, însă cel de al doilea element, *sarea*, nu corespunde logicii formării structurilor de acest tip. Motivul este că, în spațiul românesc, sarea nu putea fi considerată drept un lucru prețios, dat fiind faptul că munții Carpați erau cunoscuți pentru numeroase zăcăminte de sare. În contextul dat, pentru Pușcariu era evident că această expresie nu a luat naștere pe teritoriul României de astăzi, ci într-o zonă aproape de mare și fără alte resurse privind sarea. Această regiune nu putea fi decât partea occidentală a Peninsulei Balcanice, adică în zona fostei Iugoslavii, unde sarea era foarte rară, fiind adusă de pe coasta dalmată, unde ea era obținută din apa mării. După Pușcariu, numai acolo sarea era un lucru așa de prețios și de căutat, încât a promite sarea era un fapt excepțional. Autorul pune în legătură această expresie cu

una dintre ocupațiile de bază ale strămoșilor românilor, păstoritul. Sarea trebuie să fi fost prețioasă mai ales pentru păstori, care aveau nevoie de ea pentru conservarea brânzei, pentru hrana lor zilnică și pentru întreținerea animalelor. Învățațul clujean identifica pe acești români cu românii din Serbia și Croația medievală (strămoșii istroromânilor), pomeniți deseori în documente, ca păstori sau cărauși care aduceau în orașele dalmate produsele lor, mai ales lână și celebrul *caseum valachicum*, și se întorceau în interiorul țării mai ales cu sare. Această populație a fost slavizată sau a emigrat, astfel că, mai târziu, nu s-au mai păstrat în acest spațiu decât câteva nume de persoane, de locuri și câteva urme ale limbii de altădată. După numele de persoane și de localități consemnate în documente se poate trage concluzia că dialectul vorbit de acești români apuseni semăna cu dialectul dacoromân și nu cu cel aromân, fapt care dovedește că între românii din Serbia și cei din Dacia au existat relații strânse. Pușcariu admitea și o migrație a românilor rotacizanți din sudul Dunării la nord, migrație ce ar fi explicat și aducerea expresiei *a făgădui marea cu sarea*.

Din punctul de vedere al lui Pușcariu, rima a făcut ca expresia să și reziste, chiar dacă, pentru românii din nordul Dunării, imaginea pe care se bazează nu ar fi avut sens. Mai degrabă ar fi putut circula motivat structura *a făgădui Oltul cu totul*, iar, în privința completării înregistrate de Iordache Golescu, *și-i dă ce nu curge pe apă*, ea poate să desemneze, spune Pușcariu, chiar ideea de „sare”. Autorul recunoaștea că ar fi riscant ca numai pe baza originii unei expresii să se tragă concluzii cu privire la răspândirea teritorială a vechilor români, dar, dacă argumentația intră în relație cu alte date istorice și lingvistice, cum este cazul expresiei în discuție, studiul originii frazeologismelor poate reprezenta un argument important (Pușcariu 1937: 123–124).

Explicația lui Pușcariu cu privire la originea expresiei *a făgădui marea cu sarea* a fost acceptată, cu unele amendamente, și de A. Philippide și de G. Ivănescu. Împotriva explicației menționate a expresiei s-a pronunțat însă lingvistul austriac Leo Spitzer în articolele *L'expression „a făgădui marea cu sarea”* (1937) și *Sur „a făgădui marea cu sarea”* (1938). Pentru Leo Spitzer, expresia are o explicație stilistică, fiind considerată rezultatul exclusiv al simetriei fonetice, dovadă și varianta în care structura este continuată cu sintagma *și Oltul cu totul*. La această explicație stilistică a aderat și Iorgu Iordan, care, în lucrarea *Stilistica limbii române* (1975: 91), discuta expresia *a făgădui marea cu sarea* în cadrul capitolului „Ritmul”, considerând rima *marea–sarea* drept definitorie pentru formarea și păstrarea structurii.

Noi precizări în legătură cu etimologia acestei expresii aduce Stelian Dumitrăcel în dicționarul său *Până-n pânzele albe. Expresii românești* (2001: 224–225). În opinia autorului, este surprinzător faptul că, la fel ca A. Philippide sau G. Ivănescu, nici Sextil Pușcariu „nu și-a pus problema prezenței, în expresia discutată, a unui cuvânt de origine maghiară, (*a*) *făgădui* (< magh. *fogadni*), ce poate contrazice părerea privind crearea imaginii acestei expresii la românii din sudul Dunării, o zonă în care împrumuturile maghiare sunt nesemnificative (ba chiar lipsesc dacă este vorba de dialectele istroromân, aromân și meglenoromân)”.

Așadar, polemica în legătură cu originea expresiei *a făgădui marea cu sarea* s-a întins pe aproape un secol și încă rămâne deschisă. Fiecare nouă intervenție a adus note în plus cu privire la posibilul drum al acestei expresii. Nu avem pretenția să sfârșim șirul soluțiilor propuse, însă avem privilegiul să formulăm o părere servindu-ne de câștigul tuturor opiniilor anterioare. Și, în lumina acestor cercetări, credem că o cheie pentru descifrarea codului de semnificare al acestei expresii este conferită de împrejurările apariției funcției expresive a acestei structuri, în sensul în care Stelian Dumistrăcel face deosebirea dintre *expresiile imaginare*, cu funcție stilistică nemijlocită, ce au luat naștere ca figuri de stil propriu-zise, și *expresiile copii ale realității*, cu funcție stilistică derivată, având inițial statutul de formule „tehnice” (Dumistrăcel 1980: 136–137).

Elementul de la care a plecat argumentația istorico-etnologică a expresiei *a făgădui marea cu sarea* a fost echivalarea imaginii sării cu un lucru prețios. Noi credem că *sarea*, în această structură, intră în semnificare alături de cuvântul *marea* semnificând „lucrul imens, imposibil de oferit”, iar referirea la *sarea* din zăcămintele Carpaților nu e motivată. Prima dovadă este continuarea expresiei cu sintagma *și Oltul cu totul*. În ceea ce privește această expresie, trebuie să considerăm ca definitorie valoarea semantică a locuțiunii adverbiale „cu totul”. Considerăm că sensul expresiei presupune subînțelegerea ideii de totalitate pentru întreaga structură-obiect al făgăduinței: *a făgădui* [toată] *marea cu* [toată] *sarea* [ei] *și Oltul cu totul*. Așadar, structura face parte din categoria expresiilor imaginare, în sensul clasificării pe care o propune Stelian Dumistrăcel, luând naștere ca figură de stil propriu-zisă și având o cu funcție stilistică nemijlocită.

Trebuie să fim de acord cu observația lui Sextil Pușcariu că rima este cea care a făcut ca expresia să reziste și credem, la fel ca Leo Spitzer și Iorgu Iordan, că simetria fonetică a fost esențială în formarea expresiei, însă susținem că aceasta este constituită după un principiu semantic total motivat, cel al hiperbolizării. De mare importanță în susținerea acestei ipoteze este pentru noi și observația pertinentă a lui Stelian Dumistrăcel că verbul (*a*) *făgădui* este de origine maghiară, fapt ce exclude formarea expresiei, în această formă, înainte de venirea maghiarilor în Transilvania, și faptul că verbul poate varia, prin formulările *a cere* sau *a căuta marea cu sarea* (Dumistrăcel 2001: 224–225). Așadar, elementul fix din această structură este numai *marea cu sarea*. În plus, Iuliu Zanne înregistrează în colecția sa, *Proverbele românilor...* (1895: 211), și expresia fără verb, *marea cu sarea*, despre care afirmă că „se zice însemnând o mulțime de oameni, de muieri, o mare adunare”. Prezența acestei structuri cu sensul general „de mulțime mare”, întărește ipoteza noastră că avem de a face cu o expresie imaginară născută ca o figură de stil de tipul hiperbolei, care se înscrie în linia echivalențelor din alte limbi. Mai mult, Sextil Pușcariu pierduse din vedere faptul că și în limba română există și alte expresii ilustrând o promisiune irealizabilă precum *a făgădui* (sau *a promite*) *cerul și pământul* „a promite lucruri nerealizabile” *a promite* (și) *luna de pe cer* „a promite lucruri pe care nu le poate realiza” (cf. DLRLC: s.v. *lună*). Așadar,

expresia *a făgădui marea cu sarea*, se află, inclusiv în limba română, într-o serie sinonimică în care *marea cu sarea*, *cerul și pământul*, *luna de pe cer* sunt perfect echivalente din punct de vedere semantic. Aceasta este o dovadă în plus că, așa cum afirma Stelian Dumistrăcel, expresiile, la fel ca metaforele, se integrează în serii în care imaginile pe care se fundamentează pot varia dacă aparțin aceluiași câmp onomasiologic.

Analiza expresiei *a făgădui marea cu sarea* reprezintă o dovadă a faptului că frazeologismele, ca rezultate ale gândirii metaforice, sunt elemente ale unui sistem care transgresează limbile și culturile, iar, ca modalități de expresie ale unei comunități lingvistice, rămân legate de universul de imagini și de reprezentări ale lumii în care s-au creat. Biografia acestei expresii este o probă a valorii pe care o are conceptualizarea mecanismelor de expresivitate ale limbajului în studierea relației dintre limbă și cultură.

BIBLIOGRAFIE

- Dumistrăcel 1980 = Stelian Dumistrăcel, *Lexic românesc. Cuvinte, metafore, expresii*, București, Editura Științifică și Enciclopedică (ediția a doua, cu un *Supliment de analiză din perspectivă pragmatică*, Iași, Casa Editorială Demiurg Plus, 2001).
- Dumistrăcel 2001 = Stelian Dumistrăcel, *Până-n pânzele albe. Expresii românești*, Iași, Editura Institutul European.
- Iordan 1975 = Iorgu Iordan, *Stilistica limbii române. Ediție definitivă*, București, Editura Științifică.
- Ivănescu 1980 = G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, Editura Junimea.
- Philippide 1927 = A. Philippide, *Originea românilor*, vol. II, Iași, Tipografia „Viața românească”.
- Pușcariu 1922 = Sextil Pușcariu, *Expresia „a făgădui marea cu sarea”*, în „Cugetul românesc”, I, nr. 4, p. 395–397.
- Pușcariu 1926 = Sextil Pușcariu, *Studii istroromâne*, vol. II, București, Editura Cultura Națională.
- Pușcariu 1937 = Sextil Pușcariu, *L'expression „a făgădui marea cu sarea”*, în *Etudes de linguistique roumaine*, Cluj–București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Națională, p. 121–124.
- Pușcariu 1940 = Sextil Pușcariu, *Limba română*, I. *Privire generală*, București, Editura Minerva.
- Savin 2016 = Petronela Savin, *The biography of the Romanian expression „a făgădui marea cu sarea”*, în M. Alexianu, R.-G. Curcă, O. Weller, A. Dumas (eds.), *Mirrors of Salt. Proceedings of the First International Congress on the Anthropology of Salt, 20–24 August 2015, „Al. I. Cuza” University, Iași, Romania*, Oxford, Archaeopress.
- Spitzer 1937 = L. Spitzer, *L'expression „a făgădui marea cu sarea”*, în „Bulletin linguistique”, V, p. 190–195.
- Spitzer 1938 = L. Spitzer, *Sur „a făgădui marea cu sarea”*, în „Bulletin linguistique”, VI, p. 238.

*

- DLRLC = [Academia Română], *Dicționarul limbii române literare contemporane*, vol. I–IV, București, Editura Academiei, 1955–1957.
- HEM = B.P. Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae. Dicționarul limbei istorice și poporane a românilor*, I–III, ediție îngrijită și cu studiu introductiv de Grigore Brâncuș, București, Editura Minerva, 1972–1976 (prima ediție, vol. I: 1885 [1887], vol. II: 1889, vol. III: 1893 [1895]).
- Zanne 1895–1912 = Iuliu Zanne, *Proverbele românilor din România, Bucovina, Ungaria, Istria și Macedonia. Proverbe, zicători, povățuiri, cuvinte adevărate, asemănări, idiotisme și cimilituri, cu un glosar româno-frances*, vol. I–X, București, Editura Librăriei Socec & Comp.

**RECONSIDERING THE IMAGINARY EXPRESSION *A FĂGĂDUI MAREA CU SAREA*.
UNIVERSALITY AND CULTURAL SPECIFICITY**

ABSTRACT

This paper aims to describe the mechanisms of expressivity of the Romanian imaginary expression *a făgădui marea cu sarea* (to promise the sea with the salt) “to promise something impossible to achieve”. We use the structure of *imaginary expression* in the sense proposed by Stelian Dumitrăcel (1980) who distinguishes between the expressions *copies of reality* that originally had an objective function of communication, which subsequently developed, through metaphorization, an expressive value, and *imaginative expressions* (terms of unreal comparisons), which were born as metaphors.

We try to reveal the fact that phrasemes are not only units of a sign system, language, but also carriers of cultures, pointing out the necessity for modern phraseological research to turn to cultural phenomena. To explore this connection, one has to consider both the literal and the figurative readings of phrasemes, as well as the different levels of describing phrasemes, since there are various ways in which cultural aspects may become manifest.

Keywords: *imaginary expression, culture, literal, figurative.*